

KEES VAN VLIET

Spreeken over God in een agnostische samenleving. De betrouwbaarheid en de rationele onderbouwing van het christelijke spreken over de Drie-ene God

1. Als er over God gesproken wordt in de huidige westerse cultuur

Wanneer je met een groep mensen samen bent en dan de vraag opduikt “Geloof jij eigenlijk? Geloof jij in God?”, dan kun je verwachten dat velen zullen reageren met “Ja, ik geloof dat er iets is, maar verder weet ik het eigenlijk niet”¹. “Er moet iets zijn”. De wetenschapper en politicus Ronald Plassterk heeft voor deze houding in 1997 voor het eerst de term ‘ietsisme’ gebruikt². Sindsdien is het begrip door velen overgenomen. In onze westerse samenleving behoort het militante atheïsme inmiddels tot het verleden. Er zijn daarentegen momenteel veel ietsisten. Er is een grote verlegenheid met betrekking tot het spreken over God.

Zijn belijdende christenen, zijn christelijke theologen het hiermee eens? Nee, zij menen dat je wel iets kunt zeggen over God. Zij gebruiken immers bij hun sacramenteel handelen, bij het Doopsel, de trinitaire doopformule: ‘Ik doop jou in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest’. Hiermee bekennen zij zich tot het geloof dat God de Drie-ene is. Maar hoe kunnen wij de betrouwbaarheid, het waarheidsgehalte van ons christelijk spreken over God aantonen? Ik poneer de stelling: “Christenen dienen in deemoed en bescheidenheid te spreken, maar zij mogen en kunnen tegelijkertijd met vertrouwen in de waarachtigheid van hun visie en met vreugde spreken over God”. Ik wil daar nog de volgende stelling aan toevoegen: “In onze verwarrende samenleving is het zelfs van groot belang dat christenen met fierheid en vastberadenheid spreken over God. Het geloof in ‘God die Liefde is’ (1Joh 4,8.16) biedt immers oriëntatie, kracht en hoop in het leven. En daaraan is in onze tijd een grote behoefte”. We willen in dit artikel nadenken over de betrouwbaarheid van ons persoonlijke spreken, resp. van het kerkelijke spreken over het mysterie dat God is. We doen dat voornamelijk in de twee volgende paragrafen. Eerst volgt zo meteen

1 Dit artikel is de uitwerking van de gesproken tekst van het Webinar ‘*Spreeken over én met God*’ dat de auteur op verzoek van het Centrum voor Parochiespiritualiteit (CPS) te Nijmegen op 8 februari 2024 heeft gehouden. De spreekstijl is grotendeels behouden. Het gebruik van voetnoten is beperkt. Zie ook de laatste voetnoot, nr. 24. Ik dank drs. Theo Hebing voor het kritisch doorlezen van de eindversie van dit artikel.

2 Ronald Plassterk in een column voor *Intermediair* (20 nov. 1997). Hij schijft dat veel Nederlanders, daartoe gevraagd, zoiets zullen zeggen als: “Er moet toch iets zijn? Het zou toch jammer zijn als er verder niets was. Na de dood helemaal afgelopen, dat lijkt me zo kaal”.

de paragraaf waarin we stilstaan bij drie obstakels of tegenwerpingen bij het christelijke spreken over God in onze huidige cultuur. Daarna volgt het voornaamste en langste deel van dit artikel: daarin willen we drie stappen onderscheiden en uitwerken.

2. Drie obstakels bij het christelijke spreken over God in onze huidige cultuur

We beperken ons tot drie vormen van belemmeringen voor het spreken over de christelijke God³. Ten eerste *het interreligieus relativisme*. In sommige interreligieuze gesprekken wordt immers al gauw gezegd: “Het maakt eigenlijk niet uit wat je gelooft, uiteindelijk komt het allemaal toch op hetzelfde neer. Als je maar het goede doet”. Het betreft hier een groep mensen, die sterk zijn beïnvloed door de globalisering, door contacten met mensen met andere religieuze overtuigingen, door *social media* en door tv-programma's over de grote wereldgodsdiensten. Zij zijn tot de overtuiging gekomen, dat niet alleen JHWH, de Drie-ene God en Allah (alle drie monotheïstisch), maar ook Shiva, Vishnu en Brahma, ja ook Boeddha en ga zo maar door allemaal min of meer hetzelfde zijn. “Als je maar een goed mens bent”, zeggen zij. Dat laatste is zeker belangrijk, maar voor de christelijke theologie onvoldoende, want kun je als christen niet méér zeggen over de Ene, over de onvatbaar Absolute, over God?

De interreligieuze dialoog en de interculturele dialoog zijn beide van groot belang. Zij kunnen de menselijke saamhorigheid en de wereldvrede bevorderen. Maar zonder voldoende kennis van en inzicht in je eigen standpunt en je eigen specifieke levensovertuiging blijft het bij een oppervlakkige dialoog, die de naam dialoog in feite niet waard is.

Een tweede vorm van belemmeringen betreft *de secularisatie*, de onverschilligheid bij velen en het gegeven dat God niet of nauwelijks meer voorkomt in de huidige samenleving. “We hebben Hem niet nodig”, wordt gezegd. Weliswaar is het vooruitgangsgeloof en het grote optimisme van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw door bijvoorbeeld de klimaatcrises en het migratieprobleem zelf in een diepgaande “crisis” terecht gekomen, maar op enkele uitzonderingen na vinden slechts weinig mensen nieuwe openingen tot Bijbel, sacramenten en regelmatige kerkgang. Consumentisme en horizontalisme bepalen voor veel mensen hun levensvisie en hun leefwijze. Belijdende christenen zullen bij dergelijke gesprekspartners wel enkele vage spirituele openingen kunnen vinden, maar nauwelijks aanknopingspunten voor een diepergaand gesprek over de christelijke Godsvisie.

3 Belemmeringen en obstakels zoals de tragiek van het seksuele misbruik en het gebrek aan catechetische vorming bij veel christenen komen hier niet aan de orde.

Een derde belemmering vormt *het filosofisch scepticisme*, de overtuiging dat het vanwege de menselijke beperkingen principieel niet mogelijk is over God iets zinnigs te zeggen. Je kunt hier spreken van een principieel agnosticisme, dat verder gaat en stilliger is dan het veel meer verbreide praktische agnosticisme, waarbij het de betreffende persoon slechts ontbreekt aan persoonlijke ervaringen en woorden. Vertegenwoordigers van de stroming van het principiële agnosticisme stellen: “waarover je niet kunt spreken, daarover kun je maar beter zwijgen, want dergelijke uitspraken zijn een lege huls en zijn zinloos”. Gelovige christenen zullen bevestigen, dat God inderdaad altijd de onvatbare en ten diepste de onuitsprekelijke is. Maar, zoals we zullen zien aan het einde van de volgende paragraaf, zij komen met behulp van theologische benaderingen als de negatieve theologie en de theorie van symbolen en metaforen tot een veel positiever eindresultaat. Met name de katholieke theologie heeft met betrekking tot de duiding van de verbreiding van het christendom in de Hellenistische cultuur gedurende de eerste eeuwen van onze jaartelling voortdurend gepleit voor het bijeenhouden van, ja het op elkaar aangewezen zijn van geloof en rede, van *fides* en *ratio*⁴.

In gesprek met mensen op een verjaardag, bij een groepsvakantie of een pastoraal gesprek is het belangrijk respectvol open te staan voor je gesprekspartner. Het is van belang door een empathische houding en door te luisteren naar wat bij hem of haar leeft achter de gesproken woorden en de non-verbale uitingen, zijn of haar ervaringen en manier van denken op het spoor te komen. Wellicht kom je dan flarden van bovenstaande visies en modieuze stromingen tegen. Het is van belang je daarvan bewust te zijn. Het is nog belangrijker er op constructieve wijze op te kunnen voortbouwen, respectievelijk het te integreren in jouw getuigenis en jouw verwoording van het mysterie van de Drie-ene God. Dit voert ons tot de volgende paragraaf.

3. Hoe stellen christenen zich God voor, hoe komen zij tot hun visie op God en hoe betrouwbaar is hun spreken over de Triniteit?

Het is niet voldoende om je bewust te zijn van mogelijke obstakels die kunnen leven bij je gesprekspartner en die zijn of haar verstaan van de christelijke God kunnen belemmeren. Voor een vruchtbaar gesprek met hem of haar is het van primair belang om zelf een heldere voorstelling te hebben van het christelijke Godsbeeld. Het gaat daarbij onder meer om een inzicht in de wording en de structuur van het christelijke geloof, of – zoals Joseph Ratzinger het stelt – je dient inzicht te hebben in de specifieke rationaliteit die het christelijke geloof

⁴ Het op elkaar aangewezen zijn van geloof en rede is een van de centrale gedachten in het omvangrijke theologische werk van Joseph Ratzinger. Vgl. ook de encycliek *Fides et Ratio* van paus Johannes Paulus II uit 1998.

eigen is⁵. Daarmee zijn we gekomen bij het voornaamste deel van dit artikel. We willen de vragen die in de titel van deze paragraaf zijn geformuleerd, op systematische wijze behandelen. We doen dat in drie stappen.

Eerste stap: Bijbel-theologisch fundament

Exegeten tonen aan dat Abraham – met zijn voorgeslacht – de eerste Bijbelse persoon is, waarvoor geldt dat hij werkelijk heeft bestaan⁶. Hij leefde ongeveer negentien eeuwen voor onze jaartelling en doet heel bijzondere ervaringen op. Abraham hoorde een roepstem, die hem zei: “*Trek weg uit uw land, uw stam en uw familie, naar het land dat Ik u aan zal wijzen. Ik zal een groot volk van u maken*” (Gen. 12,1v). Het was de stem van God en hij gaf er gehoor aan. Deze God blijkt een God van belofte en verbond te zijn. Want Abraham verneemt: “*Ik zal een groot volk van u maken*” (vgl. Gen. 12,3; 15,5; 17,2vv). Abraham luistert, gelooft en handelt ernaar: hij trekt weg uit Ur in Chaldea en ging op weg naar Kanaän. Abraham leert God kennen als ‘een God van belofte’.

Zes eeuwen later doet Mozes bijzondere geloofservaringen op. Vanuit een brandende doornstruik roept God hem toe: “*Ik ben de God van uw vader, de God van Abraham, de God van Isaak en de God van Jacob. (...) Ik heb de ellende van mijn volk in Egypte gezien. Ik daal af om mijn volk te bevrijden uit de macht van Egypte, om het weg te leiden uit dit land naar een land dat goed en ruim is*” (Ex. 3, 6-8). Ook Mozes luistert, gelooft en handelt ernaar: hij bevrijdt joodse stammen uit de slavernij in Egypte. Mozes leert God kennen als ‘een God van bevrijding en van verbond’ en hij gelooft in de God van bevrijding en van verbond. “Abraham en Mozes leveren de grondverhalen die de identiteit van Israël en zijn God met blijvende geldigheid openbaren”⁷, zo schrijft de theoloog Hans Tercic. En hij stelt: “Deze God die aanspreekt en aanspreekbaar is, en zich zo kenbaar maakt als een persoon die een relatie legt, bekommert zich niet alleen om de individuele mens en zijn nood, maar heeft daarbij een universele bedoeling”⁸.

Christenen zijn er tenslotte van overtuigd dat de Openbaring haar hoogtepunt vindt in Jezus Christus. God schenkt zich helemaal, Hij deelt zich volledig mee. Hij schenkt Zijn eigen Zoon – en tevens is Jezus van Nazareth de unieke mens die zich helemaal voor God opent. God en mens komen op unieke en on-overtrefbare wijze samen. Jezus ervaart God als Zijn Vader. Hij weet zich in zijn nachtelijk gebed op speciale wijze met God verbonden. Hij doet de belofte dat

5 Vgl. J. Ratzinger, *De kern van ons geloof. Hedendaagse verworvenheden en nieuwe inzichten*, 124v. en vele andere plaatsen in dat boek (J. Ratzinger, *Einführung in das Christentum. Vorlesungen über das Apostolische Glaubensbekenntnis*, München 1968, 125f.).

6 De hoofdstukken 1 tot en met 11 van het boek Genesis handelen over de ‘oergeschiedenis van de mensheid’ en behoren tot een ander literair genre dan de hoofdstukken 12 tot en met 50.

7 H. Tercic, *Mee-bewegen met God, Essay over de drie-ene God*, Averbode 2000, 21.

8 Tercic, *Mee-bewegen met God*, 17.

Hij na Zijn lijden, sterven, verrijzen en hemelvaart de Heilige Geest, de Helper, zal zenden (vgl. Joh. 14, 16.26; 15, 26).

Hoe sta jij, hoe staat je gesprekspartner tegenover de Bijbelverhalen over Abraham en Mozes? Het antwoord op deze vraag is beslissend voor je geloof-zijn en daarmee indirect voor je mens-zijn. De schrijvers van het boek Genesis en Exodus zijn ervan overtuigd, dat God handelt in het leven van Abraham en Mozes. Het zijn voor hen dus niet slechts subjectieve ervaringen van twee personen uit een ver verleden. De oudtestamentische auteurs, het joodse volk en de Kerk zijn ervan overtuigd, dat God ingrijpt in het leven van Abraham en Mozes, dat God zich toont, ja zich openbaart in hen. Hiermee zijn we gekomen bij een beslissende vraag: Geloof ik, geloof mijn gesprekspartner bij huisbezoek, bij catechese, of in welk gesprek dan ook, dat God handelt in Abraham en Mozes? Geloof jij en houd je het voor mogelijk dat God een God is, die niet slechts transcendent en boven alles verheven is, maar die op geschiedenis en wereld betrokken is en handelend in tijd en ruimte in het leven van concrete personen en in bepaalde situaties tussen beide kan komen?

Veel mensen zeggen: "Nee, dat God handelt in Abraham en Mozes, dat hou ik niet voor mogelijk. Wat ik lees in het Oude Testament dat is niet meer dan een verhaal". Hier scheiden zich geloofswegen, levenswegen en denkwegen tussen mensen, tussen christengelovigen en niet- of andersgelovigen.

In de eerste stap, in de bijbel-theologische stap dienen uiteraard het leven, de verkondiging en de werkzaamheden van Jezus van Nazareth, zoals opgetekend in de vier evangeliën, in hun betekenis voor de vraag naar wie God is, besproken te worden. Een speciale plaats nemen Jezus' belofte van de Helper (vgl. Joh. 14,16.26; 15,26), Zijn lijden en kruisdood en het wonder van Zijn verrijzenis in. Na Zijn begrafenis dachten de leerlingen dat alles uit zou zijn. Maar wat bleek: Hij die Jezus vaak aansprak als Zijn Vader heeft Hem in de kracht van de Heilige Geest doen opstaan uit de dood. De aanvankelijke verbazing en het onbegrip vanwege dit alles veranderde in korte tijd bij de leerlingen in verwondering, blijdschap en enthousiasme. De Vader van Jezus bleek de Heer van het leven en ook hun Vader te zijn. *"Ik besloot voor u edele Theofilus, na van meet af aan alles te hebben onderzocht, een ordelijk verslag te schrijven, met de bedoeling u te doen inzien, hoe betrouwbaar de leer is waarin gij onderwezen zijt"*, schijft de evangelist Lucas (1,3v) ongeveer vijftig jaar na de beschreven gebeurtenissen. Enkele decennia later getuigt Jezus' leerling en evangelist Johannes: *"Nog vele andere tekenen heeft Jezus gedaan in het bijzijn van zijn leerlingen, welke niet in dit boek zijn opgetekend, maar deze hier zijn opgetekend, opdat gij moogt geloven, dat Jezus de Christus is, de Zoon van God, en opdat gij door te geloven leven moogt bezitten in zijn Naam"* (Joh. 20,30v).

Een beslissende vraag met betrekking tot de vier evangeliën luidt: Geloof jij dat God in Jezus van Nazareth handelt? Beschouw je Jezus als de Christus, als de Zoon van God, of beschouw je Hem slechts als een bijzonder spiritueel of charismatisch mens, zoals er wel meer zijn geweest in de geschiedenis van volkeren en culturen. Geloof jij, gelooft jouw gesprekspartner dat God handelt in het leven van Jezus? Geloof je in God de Zoon, die mens is geworden, in God de Vader, die zijn Zoon deed opstaan uit de dood en in de Helper, God de Heilige Geest? Het antwoord hierop is van beslissende betekenis. De Kerkgemeenschap getuigt van haar geloof in Jezus de Christus, van haar geloof in de Drie-ene God. Wanneer een mens niet gelooft dat God handelt in Abraham en Mozes en op onovertrefbare wijze in Jezus Christus, dan scheiden zich geloofswegen en denkwegen.

Om verschillende redenen is deze eerste, bijbel-theologische stap van beslissende betekenis. Allereerst omdat het aan christenen laat zien, hoe hun geloof is ontstaan. Christenen hebben een heilshistorisch geloof, een geloof dat verbonden is met geschiedenis, de heilsgeschiedenis. Het geloof van christenen komt niet voort uit bijvoorbeeld indrukwekkende natuurervaringen. Het christelijke geloof gaat terug op historische ervaringen van concrete personen die in het Oude en Nieuwe Testament zijn beschreven en waarvoor geldt, dat de traditie ervan overtuigd is, dat God zich er in hun leven toont. Voorts laat deze eerste stap zien, dat het christelijke Godsgeloof, ja ook het geloof in de Triniteit, niet achter een bureau is ontstaan. Het is niet een constructie van intellectuelen. Nee, het ‘receptief-horende’⁹ karakter heeft in de theologische godsleer het primaat. De gebeurtenissen beschreven in het Oude Testament en de persoon en het leven van Jezus Christus, waarvan het Nieuwe Testament getuigt, komen op de eerste plaats. Daar willen christenen zich voor openen en dienen zij naar te luisteren. Daarna volgt de reflectie en de intellectuele doordringing ervan. De jonge Joseph Ratzinger schrijft treffend met betrekking tot deze ‘luisterende theologie’: “De leer over de Drie-eenheid is niet uit het nadenken over God ontstaan, ook niet uit een poging van het filosofisch denken om te achterhalen hoe de oorsprong van alle zijn eigenlijk is, maar uit de zorg om de historische ervaring te bestuderen”¹⁰.

9 H.C. Schmidbauer, *Der Dreifaltige Gott als “Communio” in der Trinitätslehre Joseph Ratzingers*, in: G.L. Müller (Hg.), *Der Glaube ist einfach. Aspekte der Theologie Papst Benedikts XVI*, Regensburg 2007, 101-117, hier 112, 113.

10 J. Ratzinger, *De kern van ons geloof. Hedendaagse verworvenheden en nieuwe inzichten*, 124v. (J. Ratzinger, *Einführung in das Christentum. Vorlesungen über das Apostolische Glaubensbekenntnis*, München 1968, 125f.) Dit beroemde en vruchtbare Duitse boek van Ratzinger is in vele talen vertaald en tevens in de oorspronkelijke en in andere talen – voorzien van nieuwe voorwoorden – telkens opnieuw uitgegeven.

Tweede stap: Dogma-historische ontwikkeling in de eerste eeuwen

Bij de tweede stap van de wording van het christelijke godsgeloof wordt gereflecteerd op het proces van verkondiging en liturgische viering van haar geloof in Jezus de Christus, de verrezen Heer, door de vroegchristelijke Kerk. Het is een proces van enerzijds inculturatie van het joods-christelijke geloof in een nieuwe context, vooral de Helleense cultuur, en van anderzijds de omvorming van aspecten van die cultuur door het evangelie. Het is het proces van het beantwoorden van serieuze vragen die opkomen in het eigen midden en van het reageren van de Kerk op de soms felle kritiek van buitenstaanders en tegenstanders. Dit proces vindt plaats gedurende de eerste zeven à acht eeuwen en heeft haar hoogtepunt (dus niet haar eindpunt) gevonden met de formulering van de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel in 381: "Ik geloof in één God, de almachtige Vader (...) En in één Heer, Jezus Christus (...) één in wezen (*homoousios*) met de Vader, en door wie alles geschapen is".

Het *homoousios*¹¹ (reeds geformuleerd op het concilie van Nicea in 325) van die belijdenis kan beschouwd worden als het denkend inhalen of na voltrekken van de Bijbelse boodschap van de incarnatie (Joh. 1,14: "*Het Woord is vlees geworden*") en als een van de hoogtepunten van twintig eeuwen christelijke theologie. Men kan stellen dat er in het Nieuwe Testament beslist een trinitair godsbewustzijn aanwezig is. De allereerste christenen zijn zich ervan bewust te leven in liefdevolle verbondenheid met de Vader van wie alle leven komt, met de Zoon die onder hen heeft gewoond en met de Heilige Geest, die hen inspireert tot getuigenis. Wel een trinitair godsbewustzijn in het Nieuwe Testament, maar nog geen expliciet trinitaire theologie. De woorden en concepten die nodig zijn om het nieuwe, dat de eerste christenen en de erop volgende generaties ervaren te duiden, te formuleren en tegen foutieve interpretatie te beschermen, komen moeizaam maar gestaag tijdens de eerste eeuwen tot stand. Hans Tercic geeft met de titel van zijn artikel "Leven wil belijden, belijden wil verstaan"¹² trefzeker de beweegredenen weer, die de kerkvaders hebben gestimuleerd om het geloof van de jonge kerkgemeenschap onder woorden te brengen en te verdiepen: een denkinspanning die heeft geleid tot de eerste modellen van de Triniteitstheologie.

De ontwikkeling van allerlei begrippen (vgl. *symbolum* van Nicea-Constantinopel) impliceert geenszins een Hellenisering¹³ of vervalsing van het Bijbelse geloof, maar het is integendeel juist de vrucht van inculturatie van het evange-

11 Het concilie van Nicea belijdt: "En in één Heer, Jezus Christus (...) één in wezen met de Vader".

12 H. Tercic, Leven wil belijden, belijden wil verstaan. Het christelijke triniteitsdenken bij de Kerkvaders, in: T. Merrigan, Chr. Moonen, Kr. Struys (red.), Triniteit een kruis erover? Nieuwe perspectieven op een oeroude christelijke doctrine, Antwerpen Halewijn 2006 35-53.

13 Vgl. het recente themanummer van de Duitse editie van *Communio* Juli/August 2021: "Abschied von der Hellenisierung".

lie in de Helleense cultuur en van evangelisatie van aspecten van die cultuur. Die begripontwikkeling geeft aldus uitdrukking aan de universaliteit van het christelijke geloof. Of anders gezegd: zij maakt missionering mogelijk, zij geeft antwoord op het uitzendingsbevel: “Gaaf dus en maakt alle volkeren tot mijn leerlingen en doopt hen in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest (...) Ziet, Ik ben met u alle dagen tot aan de voleinding van de wereld” (Mat. 28,19v.).

Door de verspreiding van de Kerk in de Griekse cultuur wordt het geloof in de Drie-ene God, waarvan de nieuwtestamentische geschriften getuigen, in de eerste eeuwen theologisch en filosofisch doordacht en door concilies in heldere formuleringen vastgehouden en doorgegeven. Dit vormt een grote verdienste van de vroege Kerk, dat met de Heilige Schrift als primaire bron het fundament en de bron vormt voor het getuigenis van de christenen in de latere eeuwen. Het is het getuigenis van hun geloof in en hun verstaan van God, die zij als de allen-mensen-liefhebbende Drie-ene God hebben leren kennen en wiens liefde zij in het leven van alle dag met wederliefde trachten te beantwoorden.

Derde stap: Verworven theologische inzichten

In de loop der eeuwen is er door theologen en mystici, kerkleiders en leken, mannen en vrouwen nagedacht over hun spreken en verstaan van de christelijke Godsvoorstelling. Op de vruchten van dit proces wordt gereflecteerd in de onderwijsmodule theologische godsleer of triniteitsleer. Centraal in dit proces staat de bijzondere ervaring en het diepe inzicht dat de apostel Johannes als volgt formuleert: “God is liefde” (1Joh. 4,8.16). Mooi en treffend schrijft de Duitse theoloog Karlheinz Ruhstorfer in een studieboek voor studenten, dat hij de leer over de Drie-ene God beschouwt als een interpretatie juist van deze uitspraak “God is liefde”¹⁴. Bij die interpretatie zijn een aantal in de loop der eeuwen verworven inzichten bijzonder behulpzaam. Kennis van en doorgronding van deze inzichten kunnen bij het spreken over God met twijfelende, agnostische of anders-gelovende medemensen helpen en verhelderend zijn. We noemen drie van deze inzichten.

1) Het concept “negatieve theologie”. Hiermee wordt bedoeld, dat God een oneindig geheim is en dat Hij al onze begrippen en beelden te boven gaat. Wilhelm Breuning formuleert treffend: “Wat God *niet* is, dat kan men direct zeggen. Wat Hij echter positief is, kan men vanwege Zijn oneindigheid slechts aanduiden, maar niet volledig begrijpend uitzeggen”¹⁵. Zo kan men over God de positieve uitspraak doen: “God is goed”. Deze dient echter ontkend te worden met de negatieve theologie, namelijk “God is niet op gewone, menselijke

14 K. Ruhstorfer (Hg.), *Gotteslebre. Theologie studieren - Modul 7*, Paderborn 2014, 16, 265f.

15 W. Breuning, *Gotteslebre, II. Systematisch-theologisch*, in: LThK 4, 923-927, hier 926.

wijze goed". Men kan vervolgens in overtreffende trap weer bevestigen "God is supergoed". Maar wat houdt "supergoed" in met betrekking tot God? Men kan met Breuning de uitspraak doen dat men dit "niet volledig kan uitzeggen". Dit impliceert echter geenszins een scepticisme met betrekking tot het spreken over God, maar veeleer een *docta ignorantia*, een wetende (!) onwetendheid. Dit begrip en deze visie gaan terug op de vijftiende eeuwse theoloog en filosoof Nicolaas van Cusa.

2) De leer van de analogie en de metafoor. Theologie is 'praten over God'. Maar hoe kan de oneindige God ooit beschreven worden in mensentaal? Het theologische antwoord hierop wordt gegeven met het 'principe van de analogie'. Het feit dat God de wereld heeft geschapen duidt op een bepaalde fundamentele 'wezensovereenkomst' of analogie tussen God en de wereld. Het is toegestaan om dingen uit de geschapen orde te gebruiken als analogieën voor God. Een geschapen iets kan op God *lijken*, zonder daarmee *identiek* met Hem te zijn. Als we bijvoorbeeld zeggen, dat God wijs is, verwijzen we naar bekende voorbeelden van wijze mensen, zonder de wijsheid van God tot het niveau van menselijke wijsheid te reduceren. Het gaat om het idee dat menselijke wijsheid verwijst naar de wijsheid van God; menselijke wijsheid weerspiegelt op gebrekkige wijze de wijsheid van God. De leer van de metaforen hangt met dit gegeven samen en kent vele interpretatierichtingen¹⁶. Aristoteles definieerde de metafoor als 'het overdrachtelijk gebruik van een term die eigenlijk bij iets anders hoort'. Bij metaforen is er zowel *gelijkheid* als *ongelijkheid* tussen de twee dingen die met elkaar in verband worden gebracht. Als ik bijvoorbeeld zeg 'God is moeder' dan definieer ik God niet als moeder. Ik zeg niet dat de termen 'God' en 'moeder' samenvallen maar ik stel voor na te denken over datgene wat we niet volledig kunnen doorgronden (de verhouding van God tot ons mensen) via de metafoor 'moeder'. Moderne benaderingen van symbolen, logo's en communicatievormen gaan hier dieper op in.

3) De visie op God als *communio* (gemeenschap) en als liefdevol samenspel van dynamische relaties. Nieuwe studies in de 20e eeuw van Karl Rahner en Karl Barth leidden tot een herwaardering van de Triniteit en tot een benadrukking van het concept 'relaties'. Christenen (en zij onderscheiden zich hiermee van joden en vooral van moslims) beschouwen de eenheid van God niet als een saaie, monotone eenheid maar als een hoogst dynamische trinitaire eenheid. De christelijke theologie is God steeds meer als de volmaakte *communio* van Vader, Zoon en Heilige Geest gaan beschouwen. Het is niet toevallig dat allerlei nieuwe kerkelijke bewegingen als bijvoorbeeld de Focolarebeweging en de Emmanuelgemeenschap in hun spiritualiteit veel aandacht schenken aan de

¹⁶ Vgl. voor het eigene van metafoor, resp. analogie: H. Rikhof, *Vader. Een trinitair perspectief*, in: *Communio* 40 (2015) 24-33.

Drievuldigheid van God. De onderlinge volledig liefdevolle relaties in maximale vrijheid tussen de drie goddelijke personen zijn wezenlijk; zij maken het bestaan van God uit. We kunnen nu de volgende stap zetten: in het boek Genesis lezen we, dat de mens geschapen is naar Gods beeld en gelijkenis (vgl. Gen. 1,26-28). Deze overtuiging impliceert dat de mens is aangewezen op *communio* met medemensen en dat ook voor de mens liefdevolle relaties in echte vrijheid wezenlijk zijn voor het menselijke bestaan in het algemeen en voor het menselijke geluk in het bijzonder. Het trinitaire godsbegrip van de christenen heeft dus vruchtbare implicaties voor het verstaan van mens¹⁷, Kerk¹⁸ en samenleving¹⁹.

4. Spreken over God kan niet zonder spreken-met-God

Om als praktiserende christen met vragende tijdgenoten op vruchtbare wijze te kunnen discussiëren over de christelijke Godsvoorstelling is het van belang, om te beschikken over kennis van factoren die jouw Godsgeloof bij je gesprekspartner kunnen blokkeren. Het vraagt om inzicht in het ontstaan en de theologische achtergronden van het geloof van de Kerk in de Drie-ene God. Maar er is méér voor nodig. Geloof is immers een levende relatie met God en dat vraagt, zoals elke menselijke relatie, om 'onderhoud', om tijd en liefdevolle aandacht voor elkaar, in dit geval dus voor God, om een regelmatig en open gesprek met Hem, om gebed. Spreken over God veronderstelt als mogelijkhedenvoorwaarde dus een spreken met God. Om een abstract en theoretisch spreken over God te kunnen overstijgen is een eigen gebedsleven onontbeerlijk. Dit gebedsleven kan beleefd worden in het persoonlijke en individuele gebed van de gelovige en in het liturgische en gemeenschappelijke gebed van de Kerk. Kinderen en jongeren voelen in een gesprek over de Godsvraag haarscherp aan of hun gesprekspartner een persoonlijke band heeft met God en een gebedsleven heeft ontwikkeld, of dat hij of zij slechts algemene weetjes opdist zonder dat zijn of haar eigen hart erbij mee resoneert.

Ondersteund door kennis, inzicht en gebed en met een kritische openheid voor de huidige cultuur kan een christen in onze tijd met vertrouwen spreken over God. Dat dient in deemoed en bescheidenheid te gebeuren. Maar christenen mogen en kunnen ook met vreugde en fierheid dit gesprek met hun

17 Vgl. bijv. Helmut Müller, *Menschsein zwischen Himmel und Erde. Eine kleine Hinführung zu zentralen Themen der Theologischen Anthropologie*, Paderborn 2011.

18 Vgl. C.T.M. van Vliet, *Kerk met twee ogen. Een katholieke ecclesiologie*, Kampen 2001, met name de hoofdstukken V en IX. Zie ook mijn dissertatie *Communio sacramentalis. Das Kirchen-verständnis von Yves Congar O.P. - genetisch und systematisch betrachtet*, Mainz 1995, met name *Dritter* en *Vierter Teil*.

19 Vgl. Kr. Struys, *Triniteit als model voor samenleven en samenleren*, in: T. Merrigan - Chr. Moonen - Kr. Struys (red.), *Triniteit – een kruis erover? Nieuwe perspectieven op een oeroude christelijke doctrine*, Antwerpen-Halewijn 2006, 103-118.

tijdgenoten aangaan. Ik wil daarbij nog een volgende stap zetten: in onze verwarrende samenleving is het zelfs van groot belang dát christenen met fierheid, vastberadenheid en de ijver van bijvoorbeeld een apostel Paulus spreken over God. Het geloof in ‘God die Liefde is’ (1 Joh 4,8.16) biedt immers oriëntatie, vreugde en hoop²⁰ in het leven van ons mensen. Daaraan is in onze tijd met veel zoekende medemensen een grote nood. Besluiten we samenvattend met de dubbele uitspraak: Spreken over God is een gave en een vreugde. Met overtuiging en aangepast aan je gesprekspartner spreken over God is een opgave en een opdracht.²¹

Dr. C.T.M. van Vliet (Kees), geb. 1955, priester van het bisdom Rotterdam. Promotiestudie in Tübingen bij prof. Walter Kasper en bij prof. Peter Hühnemann. Dissertatie over de ecclesiologie van Yves Congar in 1993. Hij gaf systematische theologie aan de ‘Fontys Hogeschool voor Theologie’ in Utrecht. Thans pastor-teamlid van de parochie van Wassenaar en omgeving en docent (sinds 2000) aan het priesterseminarie van het bisdom Haarlem-Amsterdam.

20 We kunnen in dit verband blij zijn dat paus Franciscus het Jubeljaar 2025 het thema ‘Pelgrims van hoop’ heeft meegegeven. Vgl. zijn bul ‘*Spes non confundit*’ (De hoop wordt niet teleurgesteld [Rom. 5,5]) bij de afkondiging van het Jubeljaar 2025, opgenomen in: *Pelgrims van hoop, Bidden in het Heilig Jaar 2025*, Adveniat, Leeuwarden 2025, 14-48.

21 Dit artikel sluit voor een deel aan bij de meer academische bijdrage (met uitvoerige voetnoten) voor een feestbundel: C.T.M. van Vliet, *Reflecties op de Godsvraag en de module Theologische Godsleer vanuit het perspectief van de ‘Katholische Tübinger Schule’*, in: J. Vijgen (red.), *Veritatis Gaudium, Feestbundel ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het Grootseminarie St. Willibrord van het bisdom Haarlem-Amsterdam*, Den Bosch, uitg. Betsaida 2022, 301-326.